

Professioneel pedagogisch handelen

Omgaan met probleemgedrag in
opvoedingssituaties

Bijlagen bij deel I

Gerbert Sipman

uitgeverij | C
coutinho

bussum 2014

Deze bijlagen horen bij de derde, herziene druk van **Professioneel pedagogisch handelen** van Gerbert Sipman.

© 2014 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl).

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16h Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 978 90 469 0421 3

NUR 847

Inhoud

- 1 Gevoelighedenlijst | 4
- 2 Overzicht ontwikkelingslijnen sociaal-emotionele ontwikkeling | 6
- 3 Observatielijst spel | 9
- 4 Zelfbeeldtest | 12

1 Gevoelighedenlijst

1	niet stilzitten, voortdurend wiebelen
2	roepen, gillen, schreeuwen als iets niet lukt
3	opeisen van je aandacht door te storen in een gesprek bijvoorbeeld
4	voortdurend komen klagen
5	achter je rug dingen doen
6	boos worden als iets niet meteen lukt
7	zeer traag werken
8	contact vermijden en zich terugtrekken van je
9	zenuwachtig, onrustig zijn
10	voortdurend twifelen, onzeker zijn
11	altijd iets anders willen dan een ander
12	zich moeilijk aan afspraken kunnen houden
13	altijd een weerwoord hebben
14	opzettelijk spullen van andere kinderen kapotmaken
15	heel passief en meegaand gedrag vertonen
16	vaak zeggen: 'ik kan het niet ...'
17	huilen en niet zeggen waarom
18	vieze woorden, schuttingwoorden gebruiken
19	schelden tegen andere kinderen
20	klikken over het gedrag van anderen
21	steeds met duim of vingers in de mond zitten
22	wachten met het uitvoeren van een opdracht totdat je hem persoonlijk aanspreekt
23	in de kring steeds het hoogste woord hebben
24	andere kinderen krabben of bijten
25	stilletjes voor zich uit zitten kijken
26	steeds hetzelfde ritueel willen bij een activiteit
27	voortdurend tegen je aan komen hangen
28	overdreven wiegen en schommelen in de kring
29	niet snel iets begrijpen
30	weinig eigen initiatief laten zien
31	jou steeds kusjes willen geven

32	op een doek of een knuffel sabbelen
33	slaan en schoppen als hij zijn zin niet krijgt
34	meteen en hard gaan huilen
35	tegen je billen slaan
36	moeilijkheden maken bij het afscheid van ouders
37	alles voor zichzelf willen hebben en houden
38	in de broek plassen
39	zichzelf altijd heel erg vies maken
40	andere kinderen bang maken
41	roepen dat je een 'stoute' meester of juf bent
42	niet kunnen kiezen
43	niet willen praten na een conflict
44	ontkennen dat hij iets gedaan heeft
45	onzinverhalen vertellen en zeggen dat het waar is!
46	vaak alleen zitten of lopen

(Bron: *Bronnenboek minor special needs – Jonge risicokinderen*)

2 Overzicht ontwikkelingslijnen sociaal-emotionele ontwikkeling

In de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen zijn drie leerlijnen te ontdekken:

- zelfvertrouwen
- gevoelens, wensen en opvattingen
- sociale vaardigheden en relaties

Zelfvertrouwen

- *4-6 jaar: ontdekken dat iedereen uniek is.* Hoe zie je eruit? Hoe weten anderen dat jij het bent? Waaraan herken je anderen? Waarin lijk je op anderen, of juist niet? Wat is speciaal aan jou en anderen? Wat is gelijk? Waar houd je van? En anderen? Wat vind je leuk of fijn? Wat zijn je hobby's? Van wie houd je of wie vind je aardig? Wie zijn je vriendjes? Waarom vind je iemand eigenlijk aardig? Wat vinden anderen aardig aan jou?
- *6-8 jaar: ontdekken de eigen mogelijkheden, kenmerken, wensen, gevoelens, beperkingen en voorkeuren.* Hoe weten anderen dat jij het bent? Waaraan kunnen ze je herkennen? Waarin lijk je op anderen, of juist niet? Wat is er speciaal aan jou en anderen? Wat is hetzelfde? Hoe voelt het dat je anders bent dan anderen? Waarin lijken mensen op elkaar? Wat vind je fijn, waaraan heb je een hekel? Wat zijn je hobby's? Wat kun je al? Wat kun je (nog) niet, maar wil je wel graag? Hoe kun je dat bereiken? Wat mag je (nog) niet, maar wil je wel? Hoe kan dat veranderen? Van wie houd je of wie vind je aardig? Waarom vind je iemand aardig? Wat vinden anderen aardig aan jou?
- *8-10 jaar: ontdekken dat veel eigenschappen en vaardigheden niet vastliggen, maar ontwikkeld kunnen worden, en ontwikkelen een zelfbewuste houding.* Hoe ben je veranderd sinds je een baby en peuter was? Waardoor ontstaan die veranderingen? Wat kun je nu wel wat je eerder niet kon? Hoe voelt het als je iets gedaan hebt wat nieuw voor je was of heel moeilijk? Hoe kun je gevoelens van verlegenheid en onzekerheid steeds meer de baas worden? Kun je op een zelfbewuste manier iets vragen en iets weigeren, complimenten geven en aannemen, kritiek geven en ontvangen?
- *10-12 jaar: ontdekken dat veel eigenschappen en vaardigheden niet vastliggen, maar ontwikkeld kunnen worden, en ontwikkelen een zelfbewuste houding.* Wat vind je van de veranderingen die er in en aan jouw lichaam en dat van anderen optreden? Verlopen die veranderingen bij jou hetzelfde of anders dan bij je vrienden? Wie en wat is belangrijk voor je? Waar ben je goed in? Waar maak je je zorgen over? Wat zijn je toekomstverwachtingen? Maak je je zorgen over je toekomst? Wat kun je daaraan veranderen? Kun je op een zelfbewuste manier iets vragen en iets weigeren, complimenten geven en aannemen, kritiek geven en ontvangen? Waar ben je al verantwoordelijk voor? Wat vind je daarvan?

Gevoelens, wensen en opvattingen

- *4-6 jaar: gaan bewust om met gevoelens, wensen en opvattingen en kunnen deze voor anderen begrijpelijk uiten. Staan open voor gevoelens, wensen en opvattingen van anderen. Ontdekken dat er verschillen in opvattingen bestaan. Zien in dat thuis, op school en op straat verschillende regels nodig zijn. Wat maakt je blij of verdrietig? Wat doe je als je geplaagd wordt? Hoe voel je je als iemand dood gaat? Wat kun je doen om je weer beter te voelen? Waarom word je wel eens boos? Wanneer ben je flink en durf je wel en wanneer ben je bang? Wie kan je dan helpen? Wat doe je als je alleen voelt? Wat doe je als niemand je aardig vindt? Wat doe je als je geen vriend(innet)je hebt? Hoe kun je vriend(innet)jes maken? Wat vind jij mooi/lelijk, fijn/vervelend, lekker/vies, gewoon/raar, goed/slecht? En wat vinden anderen? Welke regels gelden er thuis, op school, op straat? Welke verschillen zijn er en wat is de zin van die regels?*
- *6-8 jaar: gaan bewust om met gevoelens, wensen en opvattingen en kunnen deze voor anderen begrijpelijk uiten. Staan open voor gevoelens, wensen en opvattingen van anderen. Kunnen zich inleven in gevoelens, wensen en opvattingen van anderen. Zien in dat regels door mensen zijn bedacht en ook door mensen kunnen worden veranderd of afgeschaft. Wanneer was je boos, verdrietig of juist blij? Wanneer was je verlegen of onhandig? Wanneer ben je flink en durf je iets wel en wanneer juist niet? Hoe kun je weten hoe iemand zich voelt? Hoe weten anderen hoe jij je voelt? Waaraan kun je dat zien of horen? Hoe kun je dat vragen? Hoe kun je iemand blij of juist boos maken? Wat vind jij mooi/lelijk, fijn/vervelend, lekker/vies, gewoon/raar, goed/slecht? Hoe kun je te weten komen wat anderen vinden? Wat wil je wel of niet en waarom? Hoe kun je weten wat anderen willen? Welke regels ken je? Door wie zijn die regels bedacht en waarom? Worden regels wel eens veranderd of afgeschaft en waarom?*
- *8-10 jaar: gaan bewust om met gevoelens, wensen en opvattingen en kunnen deze voor anderen begrijpelijk uiten. Kunnen zich inleven in gevoelens, wensen en opvattingen van anderen. Houden rekening met de ander en staan open voor de opvattingen van anderen. Onderkennen vooroordelen en discriminatie. Ontdekken de relatie tussen rol en verwachtingspatroon en de wijzigingen in beide onder invloed van tijd en (sub)cultuur. Hoe voel je je als je iemand verliest die veel voor je betekent (door verhuizing, dood, ruzie en dergelijke)? Wie kan je helpen? Wat kun je doen om dat verdriet beter aan te kunnen? Wie kun je in vertrouwen nemen als je een vervelend geheim hebt, ergens heel erg bang voor bent of als iemand je pijn probeert te doen? Hoe kun je rekening houden met anderen? Wat kun je doen als je jaloers bent? Hoe kun je gevoelens, wensen en opvattingen uiten? Helpt het als je je gevoelens, wensen en opvattingen uit? Wanneer voel je je verlegen, onzeker, eenzaam, in de steek gelaten? Wat kun je daaraan doen? Hoe kun je anderen helpen die daar last van hebben? Hoe denk je over mensen die anders zijn dan jij of die je niet goed kent? Hoe anders zijn ze en waarin zijn ze gelijk? Wordt het beeld dat je van anderen hebt soms ook bepaald door vooroordelen en hoe ontstaan die? Hoe kun je dat beeld eerlijker maken? Gedraag je je hetzelfde tegenover je vader, moeder, juf, meester, broer, zus, vriend, bakker, enzovoort? Hoe komt dat en wat vind je daarvan? Gedragen meisjes zich in bepaalde situaties anders dan jongens? Wat vind je daarvan? Is het nu anders dan vroeger? Is het overal zo?*
- *10-12 jaar: gaan bewust om met gevoelens, wensen en opvattingen en kunnen deze voor anderen begrijpelijk uiten. Houden rekening met de ander en staan open voor de opvat-*

tingen van anderen. Houden rekening met verschillen en overeenkomsten tussen etnische groepen. Noemen uitingsvormen van discriminatie en weten waardoor discriminatie kan ontstaan. Zien in hoe sekserollen ontstaan en worden aangeleerd. Wanneer voel je je goed, sterk, vol zelfvertrouwen, humeurig, onzeker, verliefd, (on)aantrekkelijk, verlegen? Wat kun je doen om jezelf te helpen? Hoe kun je anderen helpen? Wie kun je om hulp vragen als je met problemen rondloopt? Hoe kun je rekening houden met anderen? Hoe kun je vriendschappen in stand houden en versterken? Wat kun je doen als je je buitengesloten voelt? Zijn je houding en je gevoelens ten opzichte van meisjes of jongens aan het veranderen? Hoe komt dat? Hoe kun je andere mensen leren kennen en begrijpen? Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen mensen uit verschillende etnische groepen? Hoe kun je daarmee rekening houden? Kun je voorbeelden geven van discriminatie en hoe zou dat ontstaan kunnen zijn? Hoe komt het dat meisjes/vrouwen zich in bepaalde situaties anders gedragen dan jongens/mannen?

Sociale vaardigheden en relaties

- *4-6 jaar: zien in hoe conflictsituaties in de eigen omgeving ontstaan en welke oplossingen mogelijk zijn. Ervaren dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben. Kennen verschillende leefvormen. Heb je weleens ruzie? Waarom? Wat voel je of denk je dan? Hoe kun je zo'n ruzie weer goedmaken? Wat voel je en doe je als je ziet dat anderen ruziemaken? Hoe kun je samenwerken? Wat moet je dan afspreken? Waarom heb je elkaar nodig? Kun je opkomen voor jezelf?*
- *6-8 jaar: zien in hoe conflictsituaties in de eigen omgeving ontstaan en welke oplossingen mogelijk zijn. Zien in dat conflicten veroorzaakt worden door tegenstellingen in belangen, opvattingen en gevoelens. Ontdekken dat iedereen deel uitmaakt van verschillende groepen waarin verschillende rollen worden vervuld. Heb je weleens ruzie en waarom? Waar gaan ruzies over? Hoe kun je zo'n ruzie oplossen? Is ruzie ook wel eens ergens goed voor? Kun je ruzie voorkomen en hoe? Pest je weleens en waarom? Word je weleens gepest en waarom? Hoe voel je je als je gepest wordt? Wat doe je als je ziet dat er gepest wordt? Waar hoor je bij? Hoe gedraag je je in verschillende situaties?*
- *8-10 jaar: kunnen omgaan met conflictsituaties in de eigen omgeving door voor alle partijen passende oplossingen te vinden. Kunnen samenwerken in een groep. Hoe kun je meningsverschillen en belangentegenstellingen oplossen op een voor alle partijen aanvaardbare manier? Hoe kun je conflictsituaties oplossen die zijn ontstaan door negatieve gevoelens (jaloerie, afkeer, enzovoort)? Kun je bij het samenwerken in een groep taken verdelen en uitvoeren, afspraken maken en nakomen, hulp vragen en accepteren?*
- *10-12 jaar: kunnen omgaan met conflictsituaties in de eigen omgeving door voor alle partijen passende oplossingen te vinden. Kunnen samenwerken in een groep. Aangeven van de kenmerken, overeenkomsten en verschillen van de diverse leefeenheden. Kun je conflictsituaties in je eigen omgeving oplossen op een voor alle partijen aanvaardbare manier? Kun je bij het uitvoeren van taken in een groep plannen maken en de uitvoering organiseren? Welke leefeenheden ken je? Wat zijn daarvan de kenmerken en in welk opzicht lijken ze op elkaar of zijn ze verschillend?*

3 Observatielijst spel

Kijken naar kinderspel

Spelen is een natuurlijke, kenmerkende bezigheid van kinderen. Door goed het spel van kinderen te observeren, kun je de ontwikkeling van het kind begrijpen, zijn vaardigheden leren kennen, maar ook inzicht krijgen in zijn voorkeuren, onzekerheden, angsten en zorgen.

Fasen in spelontwikkeling

Het spel van een kind doorloopt een aantal fasen, zoals hierna weergegeven. In deze opsomming zit een opbouw in spelontwikkeling, maar niet zodanig dat een spelfase helemaal wordt afgesloten en een nieuwe begint. Van voorgaande fasen kun je nog iets herkennen en die spelvormen blijven beschikbaar. De nadruk op en de voorkeur voor bepaald spel zullen in iedere leeftijdsfase anders liggen en houden ook sterk verband met de totale ontwikkeling van een kind. Bijvoorbeeld: voor rollenspel moet je al veel verder zijn in je cognitieve ontwikkeling dan voor sensomotorisch spel en manipulatief spel. Dit maakt dat je uit spelobservatie ook heel veel signalen kunt halen over de totale ontwikkeling van een kind.

Vanaf de geboorte tot 7 à 8 jaar zijn de volgende spelvormen te onderscheiden:

- Sensomotorisch en sensopathisch spel: spel waarbij bewegen, waarnemen via de zintuigen en gewaarwording samen het spelplezier geven. Denk hierbij aan het wroeten in zand of het spelen met water.
- Manipulerend spel: wordt in sommige spelindelingen ook 'functioneel spel' genoemd. Plezier in eenvoudige, zich herhalende bewegingen met objecten. Bijvoorbeeld met poppetjes, dierenfiguurtjes, autootjes, balletjes draaien van klei, blokken stapelen en omgooien. Sorteren, soort bij soort leggen (de knopendoos), kun je ook tot deze spelsoort rekenen.
- Symbolisch spel: een object stelt iets anders voor. Bijvoorbeeld: een blokje is een vliegtuig, een bordje wordt gebruikt als autostuur. Ook eenvoudig rollenspel met een attribuut valt eronder.
- Constructief spel: complexer spel waarbij kinderen objecten gebruiken om iets te maken. Bijvoorbeeld: een huis van lego, een garage voor de autootjes, een puzzel maken of een dier van klei maken. Bij constructief spel maken kinderen al samen plannetjes voor de uitvoering en vullen elkaar aan.
- Rollenspel: spel waarbij kinderen zich inleven in een rol van een mens of een dier. Bijvoorbeeld: Ik was de vader, ik was de winkelvrouw, ik was poes. Vaak wordt ook gebruikgemaakt van attributen die de rol aangeven: een pet, een kassa, een tas, enzovoort.
- Rollenspel met functionele toepassing van attributen, tekens en symbolen. Bijvoorbeeld: kinderen richten een winkel in, verzamelen dingen die ze gaan verkopen en maken kaartjes met prijzen. Ze maken geld van papier of gebruiken fiches en knopen waarmee ze de gekochte spullen betalen. Gebruiken de communicatie die bij de rol hoort.

- Regelspel: kinderen hebben plezier in spelletjes die aan vaste regels gebonden zijn, zoals knikkeren en gezelschapsspelletjes. Dit soort spel kenmerkt zich vaak door behendigheds- en competitie-elementen. Samenspelen, erbij horen, maar ook 'zich meten' met anderen zijn daarin belangrijk.

De genoemde fasen geven informatie over de inhoud van het spel. Er is ook een opbouw waar te nemen die informatie geeft over de sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind. Jonge kinderen spelen vooral alleen. Daarna volgen:

- Parallelspeel: kinderen spelen in dezelfde ruimte, in elkaars nabijheid, maar naast elkaar, waarbij ieder zijn eigen spel speelt, maar zo nu en dan andere kinderen erbij betreft door iets te laten zien, of mee te delen. Soms nemen ze ook spel van elkaar over.
- Samenspel, coöperatief spel: bij rollenspel gaan kinderen in hun spel echt op elkaars inbreng in, nemen rollen aan die elkaar aanvullen, bijvoorbeeld Sinterklaas en Zwarte Piet, verkoper en klant, chauffeur en passagier, baas en hond.

Spelobservatie

Spelobservatie bij deze spelfasen geeft inzicht in de ontwikkeling van een kind.

De volgende observatielijst met aanvullende observatiepunten kan inzicht geven in de persoonlijkheid en specifieke kenmerken van een kind, zijn voorkeuren, vaardigheden, emoties, angsten en zorgen (lijst uit *Observeren kun je leren*, Janson en Memelink, blz. 92):

Spelfase	Prevalentie	Opmerkingen
Sensomotorisch/ sensopathisch spel		
Manipulerend spel		
Symbolisch spel		
Constructief spel		
Rollenspel		
Rollenspel met functionele toepassing		
Regelspel		

Bij het invullen van opmerkingen kun je de volgende richtvragen in ogenschouw nemen:

- De spelkwaliteit:
  - Hoe is de opbouw van het spelverhaal?
  - Welk spelrepertoire heeft het kind?
  - Welke betekenis geeft hij aan de spelactiviteiten?
  - Welke rollen kiest het kind voor zichzelf en bestrijkt zijn spel een breed arsenaal van rollen?
- De opbouw van het spel:
  - Hoe gaat het kind om met spelmaterialen?
  - Hoe gebruikt hij de ruimte?
  - Houdt hij zich aan spelregels?
  - Hoe volhardend is het kind in zijn spel?
- De spelgerichtheid:
  - Hoe is de aandachtsgerichtheid bij het spel?
  - Toont het kind betrokkenheid en zo ja, op welke wijze, welk niveau? (zie bijlage 8 van deel IV, over de Leuvense Betrokkenheidsschaal)
  - Hoe lang duurt het spel doorgaans bij dit kind?
- Samenspel:
  - Neemt het kind initiatieven tot samenspel of schikt hij zich naar andere kinderen?
  - Brengt hij spelideeën in?
  - Komt het kind in het spel voor zichzelf op?

4 Zelfbeeldtest

Naam: _____

Datum: _____

	Ga je nog vooruit?				In vergelijking met de rest van de klas ben ik				
	Ja	Nee	Ik ga wel vooruit	Dat blijft zo	5	4	3	2	1
Ik ben goed in sport									
Ik leer snel									
Ik maak makkelijk vrienden									
Ik zie er leuk uit									
Ik kan goed met de leraar opschieten									
Ik kan goed doorwerken									
Ik ben behulpzaam									
Ik ben vaak blij									
Ik haal goede cijfers									
Ze vinden mij wel aardig									

5 = Zeer goed

4 = Bij de besten

3 = Beter dan gemiddeld

2 = Gaat wel

1 = Niet zo goed